

НОВ БЪЛГАРСКИ УНИВЕРСИТЕТ

Департамент „Администрация и управление“

Ваня Иванова Банкова

**ХАРАКТЕРНИ ОСОБЕНОСТИ, ФУНКЦИОНАЛНИ
ДИСБАЛАНСИ И ПОТЕНЦИАЛ ЗА РАЗВИТИЕ НА
СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ В РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ В
КОНТЕКСТА НА ЧЛЕНСТВОТО В ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на дисертационен труд

за присъждане на образователна и научна степен

„доктор“

по професионално направление 3.7. „Администрация и управление“

научна специалност „Организация и управление извън сферата на

материалното производство (публична администрация)“

Научен ръководител:

Доц. д-р Юлиана Гълъбинова

София

2020 г.

Дисертационният труд се състои от увод, изложение в три глави, заключение, приложения и библиография. Общия му обем е 221 стандартни машинописни страници. Използвани са 118 източника на информация на български език и 58 източника на чужд език. В текста са включени 13 таблици, 11 диаграми, 1 фигура и 9 приложения в табличен вид. В дисертационния труд са направени 329 бележки под линия, съдържащи препратки към литературни източници на български и чужд език, европейски и национални стратегически документи, нормативни актове, доклади, публикации, статистически изследвания, бележки на автора и др.

Изследването е фокусирано върху въпроси, касаещи устойчивостта и жизнеспособността на селските райони в Република България. За изясняването им е направен преглед на идеите за развитие на селските райони в световен мащаб, преглед на стратегическите насоки на Европейския съюз за развитие на този специфичен вид райони, изготвен е сравнителен анализ на развитието на подобни по структура и състав райони в Чехия, Словакия и Унгария и не на последно място е направен исторически обзор на развитието на селските райони в България като по този начин са открити характерните особености и функционалните дисбаланси на селските райони в страната ни. На база на вече изведените характерни особености и функционални дисбаланси са представени конкретни мерки за валоризиране на потенциала на селските райони и поддържане на тяхната виталност, по начин гарантиращ устойчивост.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 29.09.2020 г., отчаса, в зала.....на Нов български университет в гр. София.

Материалите по защитата са на разположение на проявилите интерес в офис....., корпус на Нов български университет.

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Актуалност на проблема

Непрекъснато нарастващите производствени капацитети в световен мащаб са в противовес с ограничените природни ресурси като по този начин крепкия баланс между икономическото развитие и околната среда се превръща в един от най-сложните проблеми на съвременното общество. Все по-осезаема е необходимостта от практическа реализация на концепцията за устойчиво регионално развитие, с цел приемането на устойчиви стратегии в съответствие със социалното развитие и икономическото удовлетворение, което същевременно да доведе и до преодоляване на съществените различия между селските и градските райони в почти всички сфери на живота.

Актуалността на темата на изследването се определя от:

- недостатъчността на целево ориентирани научни изследвания в областта на функционалните дисбаланси и потенциала за развитие на селските райони в Република България;

- необходимостта да се изследват в детайли характерните особености, причинно-следствените връзки, довели до формирането им и спецификите на селските райони в Република България;

- възможността резултатите от изследването да се осмислят от органите на държавното управление в Република България и да се приложат на практика, с оглед постигане на устойчиво развитие на селските райони с противодействие на негативните процеси, протичащи в тях.

Посочените предпоставки обосновават необходимостта от разработването на дисертационен труд на тема **„Характерни особености, функционални дисбаланси и потенциал за развитие на селските райони в Република България в контекста на членството в Европейския съюз“**.

2. Цел и задачи на изследването

Целта на изследването е да се проследи историческото развитие, да се изследват характерните особености и функционални дисбаланси на селските райони в Република България като по този начин се дефинират сферите с най-голям потенциал за развитие на тези райони.

Диспропорциите в развитието на селските и градските райони в Република България са резултат не само от честите промените в структурата и управлението на хоризонталните и секторните политики, но и от липсата на целенасочена политика за протекция и развитие на необлагодетелстваните райони в страната.

Анализирайки причините за появата на тези диспропорции и формулирайки характерните особености на селските райони в Република България, достигаме до извода, че те са изправени не само пред предизвикателства като: растеж, заетост и устойчивост, но и пред реалната необходимост от „догонване“ на развитието на подобни по структура и устройство райони в рамките на Европейския съюз.

За постигането на изследователската цел и с оглед спецификата на изследвания обект са обособени четири отделни **тематични задачи**:

1. Дефиниране обхвата на селските райони, както и на принципите, практиките и механизмите при управлението им;
2. Анализ на историческото развитие на селските райони в Република България в периода 1878 – 2018 г. и дефиниране на количествени и качествени характеристики на тези райони;
3. Анализ и оценка на европейски модели за реализиране потенциала на селските райони;
4. Извеждане на предложения за преодоляване на дисбалансите в развитието на селските райони в страната и реализиране на потенциалът им за устойчиво и балансирано развитие.

3. Обект, предмет и обхват на изследването

Обект на изследването са селските райони в Република България, тяхното икономическо, социално, екологично и културно развитие.

Предмет на изследване са различията в потенциала за развитие на селските райони в Чехия, Словакия, Унгария и България, както и на селските и градски територии в нашата страна, в контекста на европейската политика за балансирано и устойчиво териториално развитие.

Обхватът на изследването е:

- времеви - дисертационното изследване обхваща периода 1878 – 2018 г.;
- териториален - обхвата на селските райони е съобразен с разпределението на територията и населението по европейската типология на градски-селски

райони и включва не само предимно селските райони, но и междинните такива. И тъй като селските райони не са обособени като отделно административно ниво (с изключение на дефинираните като селски общини), част от анализите в изследването се правят на национално ниво. Там, където са налични данни по общини (по оста селски-градски) или по селски и градски домакинства – те са използвани приоритетно.

4. Теза на изследването

В изследването е направен опит да бъде защитена следната **изследователска теза**:

Ресурсният потенциал на селските райони в Република България осигурява възможности за диверсифициране на икономиката в тези райони, но с оглед постигането на устойчиво развитие, кореспондиращо с визията на Европейския съюз, страната ни следва да въведе управленски модел за развитие на селските райони и приоритетно да инвестира в сфери като: социална инфраструктура, изграждане на механизми за екосистемни услуги, биоземеделие, природен и културно-събитиен туризъм и др.

Направен е опит заявената теза да бъде защитена адекватно и доказана. За тази цел е селектирана и приложена конкретна методология.

5. Методология на изследването и използвани източници

Комплексният характер на изследвания обект и на изследователската цел изисква съчетаното използване на следната съвкупност от методи и подходи, които дават възможност за анализ и оценка на състоянието, определяне на факторните зависимости и тенденциите в развитието на селските райони в Република България: проучване и анализ на научна литература по темата; проучване на научни разработки; анализ на стратегически документи; анализ на ведомствени документи и нормативни актове на национално ниво; анализ на историческото развитие на селските райони; анализ на природо-географските особености и наличие на ресурси; сравнителен анализ; индуктивни и дедуктивни методи за анализ.

Всеки от изброените методи на анализ е използван за постигане на конкретна цел, както следва:

Чрез проучването и анализа на научна литература по темата на дисертационното изследване са изяснени основните дефиниции, които са използвани в изследването, направено е разграничение между техния обхват, приложно поле и употреба в областта на развитието и управлението на селските райони.

В резултат от проучването на научни разработки на утвърдени авторитети, изследващи различните модели в развитието на селските райони, са изведени основните принципи и практики в управлението им.

На база извършеният анализ на основни стратегически документи са открити целите и приоритетите на Европейския съюз за постигане на балансирано и устойчиво развитие на селските райони и е определена степента на съответствие с тях на национално ниво. За целта са използвани методи за проучване и анализ на европейски и национални стратегически документи и програми, които очертават общата рамка за икономическо и социално развитие на селските райони.

Чрез анализа на ведомствени документи и нормативни актове са изяснени функциите на административните структури на централната и местната власт по отношение на устойчивото развитие на селските райони. Също така и каква е ролята на гражданското общество за развитието на селските райони.

Анализът на историческото развитие дава възможност да се изследва развитието на селските райони в Република България в един по-широк времеви период. Посредством него е очертана посоката на развитие на селските райони в нашата страна през различните периоди на нейното политическо и стопанско управление, идентифицирани са факторите, които са го моделирали и са очертани перспективите за развитие в контекста на членството на България в Европейския съюз.

Анализът на природо-географските особености и наличието на ресурси, от своя страна, подпомага дефинирането на потенциалните сфери за приоритетно развитие, които биха диверсифицирали ефективно икономиката на селските райони и биха довели до повишаване жизнения стандарт на населението в тях.

Сравнителният анализ на развитието на селските райони в избрани държави-членки на Европейския съюз по значими икономически и социални показатели дава възможност да бъде осъществено задълбочено изследване на сходни по

устройство и ресурсен потенциал държави, които обаче следват различни модели за устойчиво развитие на селските си райони.

И не на последно място са използвани индуктивни и дедуктивни методи на анализ за очертаване на причинно-следствените връзки за дисбалансите в развитието на селските райони в Република България и за формиране на обобщения и препоръки за постигане на устойчивост в развитието на тези райони.

Теоретичните и приложните изследвания са съпроводени с аналитични **авторски изводи и оценки**. В дисертационния труд са представени наблюдения и оценки от личния опит на докторанта и неговата практика.

За доказване на изследователската теза са използвани изследвания на български и чуждестранни експерти в областта на развитието на селските райони.

Трудът има както научна, така и **практико-приложна насоченост**. Резултатите от теоретичните и емпиричните изследвания са съпроводени с авторски мнения и предложения, формирани на база изведените заключения от изследването, насочени към методите, инструментите и механизмите за постигане на устойчиво развитие на селските райони в Република България.

Изследването е предназначено за специалисти в областта на развитието на селските райони, експерти от Министерския съвет, експерти и ръководни служители от Министерство за земеделието, храните и горите, експерти от местната власт и други административни структури от системата на публичния сектор, към специалисти с подобна насоченост в неправителствения сектор и всички заинтересовани страни, които имат отношение към развитието на селските райони в Република България. Дисертационния труд може да послужи за разработване на нови стратегически документи в сферата на развитието на селските райони, актуализиране на действащи такива, формиране на национални политики и регионални планове за устойчиво регионално развитие.

Изведените в дисертационния труд предложения за валоризиране на потенциала на селските райони може да се използва за формирането на адекватна национална политика в областта на развитието на селските райони, кореспондираща с визията на Европейския съюз за балансирано и устойчиво териториално развитие.

За разработване на изследването е използван широк набор от източници: книги, монографии, научни статии, доклади, стратегически документи на Европейския съюз (действащи и отменени), регламенти, национални стратегически

документи, нормативни актове, инвестиционни програми, официални и специализирани сайтове и интернет платформи в областта на развитието на селските райони.

6. Ограничителни условия на изследването

Дисертационният труд е разработен при следните **ограничителни условия**:

1. По някои от показателите, където изрично не се налага анализ на целия период, обхванат от изследването (1878 – 2018 г.), са използвани данни за по-кратки времеви периоди, а там където не са налични количествени данни е приложен логически анализ.
2. За държавите, анализирани в Глава Втора от дисертационния труд разгледания времеви период обхваща годините от присъединяването им към Европейския съюз до 2018 г.;
3. Земеделието и развитието на селските райони се разглеждат в корелационна зависимост. Причината за това се корени в същността на концепцията за „устойчивото развитие“, която е присъща по-скоро на земеделието и дейностите в него, тъй като от неговата конкурентоспособност, екологична съобразност и социална отговорност зависи до голяма степен нивото на жизнения стандарт, както на производителите, така и на потребителите на земеделски продукти. Следователно, взаимовръзката между земеделските дейности, икономиката и екологията е в основата на устойчивото развитие не само на самия сектор, но и на селските райони, там където то е основен отрасъл;
4. Фокусът при изследването на управленските модели и политиките за развитие на национално ниво е поставен върху Националната стратегия за регионално развитие на Република България за периода 2012-2022 г. и Националната концепция за пространствено развитие на Република България 2013 – 2025 г. с цел дефиниране на дисбалансите на регионално ниво.

II. СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

УВОД

ГЛАВА ПЪРВА

ТЕОРЕТИЧНИ ОСНОВИ НА РАЗВИТИЕТО И УПРАВЛЕНИЕТО НА СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ

1. Понятиен апарат
2. Теории и трактовки за развитието на селските райони
3. Възникване и развитие на идеята за управление на селските райони в Общността
4. Общата селскостопанска политика – от продоволствена сигурност към завишаване качеството на живот
5. Финансиране на Общата селскостопанска политика

ИЗВОДИ ОТ ГЛАВА ПЪРВА

ГЛАВА ВТОРА

ИСТОРИЧЕСКИ И СРАВНИТЕЛЕН АНАЛИЗ НА РАЗВИТИЕТО НА СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ В БЪЛГАРИЯ

1. Исторически анализ на развитието на селските райони в България от Освобождението до наши дни
 - 1.1. Развитие на селското стопанство и селските райони в България в периода 1878 – 1944 г.
 - 1.2. Развитие на селското стопанство и селските райони в България в периода 1944 – 1989 г.
 - 1.3. Развитие на селското стопанство и селските райони в България след 1989 г.
 - 1.4. Характерни черти на селските райони в България на база направения исторически анализ
2. Сравнителен анализ на развитието на селските райони в Чехия, Словакия, Унгария и България към настоящия момент
 - 2.1. Република Чехия

2.2. Република Словакия

2.3. Унгария

2.4. Република България

2.5. Обобщение на анализа на развитието на селските райони в Чехия, Словакия, Унгария и България в сравнителен план

3. Анализ на „догонващото” развитие на селските райони в България в контекста на европейската визия за интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж

ИЗВОДИ ОТ ГЛАВА ВТОРА

ГЛАВА ТРЕТА

ПРЕДПОСТАВКИ И ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ НА СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ В БЪЛГАРИЯ

1. Предизвикателства пред развитието на селските райони в Република България. Силни страни

1.1.1. Почви

1.1.2. Водни ресурси

1.1.3. Растително разнообразие

1.1.4. Генофонд в животновъдството

1.1.5. Експортни продукти, произвеждани в селските райони

1.1.6. Научноизследователска и развойна дейност

1.1.7. Природни и културно-исторически забележителности

1.2. Слаби страни на селските райони в Република България

1.2.1. Липса на целенасочена държавна политика за развитие на селските райони

1.2.2. Недостатъчно развит капацитет за включване на местните общности при формиране на приоритети и вземане на решение на местно ниво

1.2.3. Влошена структура на образованието

1.2.4. Разпокъсаност на поземлената собственост

1.2.5. Проблеми пред предприемачеството и инвестиционната активност в селските райони

1.2.6. Лошо качество на инфраструктурата

1.2.7. Влошено качество на културните услуги

2. Предложения за осигуряване на устойчиво развитие на селските райони в Република България

2.1. Предложения за създаване на управленския модел за развитие на селските райони в Република България

2.2. Предложения за изработване на инвестиционна програма за осигуряване на икономическа и социална стабилност на селските райони

2.3. Предложения за мерки за въздействие върху негативните демографски тенденции в селските райони в Република България

2.4. Предложения за мерки за валоризиране на природното и културно наследство на селските райони

2.5. Предложения за промяна на националното законодателството, пряко или косвено свързано с развитието на селските райони в Република България

ИЗВОДИ ОТ ГЛАВА ТРЕТА

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

ПРИЛОЖЕНИЯ

БИБЛИОГРАФИЯ

Глава Първа е озаглавена „Теоретични основи на развитието и управлението на селските райони“ и включва пет параграфа.

В параграф 1 „*Понятиен апарат*“ е извършен детайлен теоретичен анализ, на база на който е изяснена същността и етимологията на двойки понятия като „район“ и „регион“ и на англоезичните термини „rural“ и „agricultural“. Изследвани са измененията в значението и конотациите им, както и морфемния им състав. **Изказано е авторово мнение**, че значението и контекста на употреба на тези понятия се е променило през годините и за разлика от средата на миналия век, в наши дни те са се отдалечили значително едно от друго в смислово отношение.

Открит е фактът, че в специализираната литература не съществува общоприета и общовалидна дефиниция на „селски район“. Това е и причината да бъдат представени най-често използваните такива.

Представени са трите основни дефиниции, намерили най-широко приложение в теорията и практиката по темата.

На първо място е представена дефиницията с най-широко приложение в световен мащаб – тази на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие, според която „селските райони“ се разделят на териториален принцип: ниво община и ниво регион. Общините са основни административно-териториални единици и биват селски или градски. Регионите са по-големи териториални единици и обхващат няколко области и принадлежащите към тях общини, а критерий за определянето на общините като „селски“ и „градски“ е гъстотата на населението. Определеният праг е 150 д./кв.км (OECD, 2005). На ниво регион (NUTS 3 или NUTS 2) пък се разграничават три вида райони в зависимост от процента на населението, живеещо в селските общини и наличието на обособени градски центрове: предимно селски райони; междинни райони и предимно градски.

На второ място е представена дефиницията на Европейския статистически орган – Евростат, според който основен критерий за класификацията на районите е степента им на урбанизация. Като допълнителен критерий е взет под внимание абсолютният брой на населението в тях. По този начин районите биват делени на: „гъсто населени“; „междинни“ и „рядко населени“.

На последно място, предвид обхвата на използване, е представена националната дефиниция, ползваща се за целите на стратегическото планиране в Република България. При националната дефиниция основен критерий за определянето на една община като „селска“ е броя на населението на най-голямото населено място в пределите и. „Селските райони“ пък включват общините, в които най-голямото населено място е с до 30 000 жители.

В следствие на изложените три дефиниции на понятието „селски район“ е **формулирано и предложено работно авторово определение**, според което *селските райони в България са географски територии с „размити граници“, характеризиращи се със сравнително малка гъстота на населението, относително нисък коефициент на трудова заетост и висок процент безработица, което от своя страна ги прави икономически слабо развити.*

Направен е извод, че икономическата изостаналост на тези райони има каузална връзка със социалната и културна такава. От друга страна, производствените и преработвателни капацитети на тези райони по отношение на селското стопанство им отреждат изключително важно място по отношение икономиката на страната.

В параграф 2 „*Теории и трактовки за развитието на селските райони*“ е изяснена същността и е проследено развитието на основните научни теории за развитието на селските райони, етапите през които преминава това развитие и факторите които оказват влияние върху него.

Представени са и основните научни трактовки за смисловото значение и обхвата на понятието „развитие на селските райони“ (rural development).

Направен е обзор на дефинициите на най-изтъкнатите представители на така наречените Европейската и Американска научни школи, сред които са авторитети като: Джеймс Стюарт Мил, Малкълм Моузли, Франко Соте, Патриша Кърнии и др.

Извършеното авторово систематизиране на представените научни трактовки на едни от най-изтъкнати изследователи по темата свидетелства за това, че те разглеждат развитието на селските райони като устойчив процес на икономическа, социална, културна и екологична промяна, насочена към това да засили ефекта на благоденствието в дългосрочен план за цялата общност. Прави впечатление, че акцентът се поставя именно върху устойчивостта на процесите в селските райони.

Огразена е и „еволуцията“ на научните теории за развитието на селските райони и прехода към все по-тясното и свързване с практиката. Осветлени са механизмите за планиране, ръководене и финансиране на развитието на селските райони, описани в научната литература.

Представени са основните принципи и практики, отнасящи се до развитието на селските райони на местно ниво, дефинирани от проф. Моузли. Към дефинираните от него девет основни принципа е **предложен** още един, формулиран от автора принцип, касаещ механизмите за планиране на развитието на селските райони – с работното наименование „Моделирание“. Така формулирания от автора принцип се отнася до взаимстване на вече дали резултат модели, съобразени с

вектори като географско положение, климат, икономически показатели на района, човешки ресурси и др. и внедряването им на практики като се цели постигане на положителни резултати без загуба на ценни ресурси за планиране, тестване и оценка.

В параграф 3 *„Възникване и развитие на идеята за управление на селските райони в Общността“* е проследено възникването и развитието на идеята за управление на селските райони в първичното и вторичното законодателство на Европейския съюз.

В този параграф от дисертационния труд е **представена** еволюцията на идеята за управление на селските райони, започвайки от първообраза и в учредителните договори на Общността и стигайки до конкретни регламенти, от периода след последната реформа в Общата селскостопанска политика, имащи отношение към балансираното и устойчиво развитие на селските райони в Европейския съюз.

Поставен е акцент върху имплементирането на нормативните актове на Общността в националното законодателство и механизмите за реструктуриране и адаптиране на националните стратегически документи, свързани с балансираното и устойчиво развитие на районите.

Направено е обобщението, че нормотворческият процес (както по отношение на нормативните, така и по отношение на стратегическите документи) е нескончаем, тъй като средата, в която се развива не е константна величина, а целта им е да противодействат на новите предизвикателства, пред които е изправен Съюза.

В параграф 4 озаглавен *„Общата селскостопанска политика – от продоволствена сигурност към завишаване качеството на живот“* е изследвано развитието и адаптирането на Общата селскостопанска политика към глобалния и локален контекст в периода от създаването и през 1962 г. до реформата и от 2013 г.

Хронологически са представени реформите на Общата селскостопанска политика, проследен е процеса на изменение на целите и приоритетите ѝ и е онагледено (чрез диаграмно представяне) разпределението на средствата от бюджета и.

Направено е обобщението, че Общата селскостопанска политика поетапно преминава в целево отношение от гарантиране на продоволствена сигурност към

завишаване качеството на живот на гражданите на Съюза, редуцирайки проблемите, породени от производствените излишъци и ориентирайки производството към търсенето и предлагането на пазара.

Изказано е мнение, че след последната реформа на Общата селскостопанска политика все по-осезаемо назрява необходимост от по-тясно обвързване на Сектор „Селско стопанство“ с Политиката за опазване на околната среда, тъй като селското стопанство е икономическия сектор, който в най-голяма степен се влияе от климатичните промени, природни аномалии и замърсяването на околната среда. Тези фактори биха могли да повлияят негативно върху обемите на произведената продукция, респективно върху цените на пазара и разбира се върху жизнения стандарт на заетите в сектора.

Идентифицирана е потребност от въвеждането на допълнителни инструменти за управление на пазарите като:

1. Адаптирането и въвеждането на производствена верига от типа „от земята до трапезата“ при по-голям брой селскостопански производители;
2. Създаването на нов тип взаимоотношения, основани на партньорство между организациите на производители и между браншовите организации, които биха създали условия за подходящ баланс между различните оператори, както и за справедливото разпределение на добавената стойност;
3. Увеличаване дела на селскостопанските производители, които застраховат своите производствени фактори и продукция;
4. Ангажиране на земеделските стопани с активно участие в борбата срещу изменението на климата чрез създаване практики в земеделието и животновъдството, които съчетават икономическата дейност с екологичната ефективност.

В заключение на изложеното по темата е **направено обобщението**, че Общата селскостопанска политика еволюира от субординационна система за регулиране на селското стопанство в партньорство между Европа и земеделските производители, въпреки че все още съществуват пречки пред хармоничното функциониране на системата на селското стопанство при пълен капацитет, нулеви излишъци и „справедливи цени“.

Параграф 5 „**Финансиране на Общата селскостопанска политика**“ разглежда управлението на разходите и взаимовръзката между общите и специфичните цели на Общата селскостопанска политика.

Акцент е поставен върху източниците на финансов ресурс за развитие на селското стопанство и селските райони - Европейския фонд за гарантиране на земеделието и Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони, също така и върху целите, обема и структурните промени на Многогодишната финансова рамка за селското стопанство за последните два периода (2007-2013 г. и 2014-2020г.)

Изложено е авторово становище, че последните „метаморфози“ на Многогодишна финансова рамка за селското стопанство пораждат нов тип градивно партньорство между европейските институции и заинтересованите страни. Включването на земеделски организации, профсъюзи, представители от хранителния сектор, природозащитници и други субекти в диалога относно посоката на Общата селскостопанска политика за периода 2014-2020 г. позволява осъществяването на обратна връзка с бенефициентите на тази политика.

Изказано е авторово мнение, че от особена важност за устойчивото развитие на сектора на селското стопанство, както и на селските райони е не само разширяването на кръга на заинтересованите страни в процеса на формулиране на политиката и нейния бюджет, но и по-тясното обвързване на двата стълба на тази политика.

Подчертано е, че селското стопанство не рядко се подценява в сравнение с други сектори като отбрана, външна политика и др., но политическия залог в тази сфера е висок. Важността на този сектор се обуславя от факта, че той гарантира продоволствената ни сигурност и има ключово значение за използването на природните ресурси и за икономическото развитие на цели райони от картата на Европа.

В резултат от представянето и анализа на основните понятия, термини, теории, практики и принципи за развитие на селските райони и на база анализа на Общата селскостопанска политика са очертани следните **авторови изводи към Глава Първа:**

1. Развитието и управлението на селските райони представляват сериозен интерес за широк кръг от учени и анализатори. Безспорен е приносът им в дефинирането на принципите, практиките и механизмите при управлението на селските райони.
2. Основна цел на Общата селскостопанска политика на Европейския съюз е да подкрепи многофункционално, устойчиво, конкурентоспособно и повсеместно развито европейско селско стопанство, както и балансирано развити селски райони, чиито общности и ландшафти да бъдат опазвани като ценна част от европейското наследство.
3. Общата селскостопанска политика подлежи на голям брой реформи през годините, чиято основна задача е да се гарантира максимална адекватност на заложените цели по отношение на икономическите, социални, екологични и др. характеристики на заобикалящата среда към дадения момент.
4. Фактори като глобализацията, загубата на сериозен процент от населението в малките населени места, високият процент безработица и редица други дисбаланси, характерни за селските райони в Република България, обуславят нуждата от различен подход в сферата на развитието на тези райони, който да им противодейства по адекватен начин.

Глава Втора е озаглавена „**Исторически и сравнителен анализ на селските райони в България**“ и включва три параграфа. В тази глава от дисертационното изследване е извършен детайлен исторически анализ, чиято цел е да изследва развитието на селските райони в България, факторите, които са го моделирали, какви перспективи за развитие в контекста на членството на България в Европейския съюз има и не на последно място как се развиват селските райони в сходни в исторически, демографски и управленски план държави.

В параграф 1 „*Исторически анализ на развитието на селските райони в България от Освобождението до наши дни*“ е направен анализ на историческото развитие на селските райони в България, разделен на три условно обособени, за целите на изследването периода: от 1978 до 1944 г., от 1944 до 1989 г. и от 1989 до 2018 г.

Изследването на първия условно обособен период (1878 – 1944 г.) способства за открояването на детайли относно посоката на държавната политика по отношение на селското стопанство, жизнеспособността на малките населени места и благосъстоянието на живущите в тях; структурата и размера на земеделските стопанства; индустриалното развитие на страната и ефектите му върху икономиката и населението. От анализиранияте количествени данни са **направени следните изводи:**

- Въпреки динамично развиващата се международна обстановка в периода между двете световни войни, България достига връхна точка в развитието на селското си стопанство и икономиката;
- През изследвания период се наблюдава повишаване на жизнения стандарт на населението в селските райони.;
- Структурата на земеделските стопанства в България до 1944 г. се състои предимно от средни и дребни стопанства.

Подчертана е ролята на държавното управление и водената през изследвания период държавна политика за постигането на икономически и социален просперитет на населението чрез извършването на реформи в ключови сфери като законодателство, стопанско управление, външна търговия, поземлена собственост и др.

Чрез анализа на втория условно обособен исторически период (1944 – 1989г.) е **проследено развитието на селските райони** в страната, произтичащите от налагането на новата политическа система промени в стопанската организация и ефектите от тях.

Разгледани в детайли са процесите на “колективизация” (1946 г.) в селското стопанство и на така наречената “национализация” (1947 г.) в индустрията и сферата на услугите, ефектите от тях и отражението им върху населението. **Изследвана** е новата организация на индустриалния сектор и селското стопанство, която води след себе си редица динамично проявяващи се дисбаланси, поставящи субектите и обектите на стопанството на страната в съвършено нов контекст. **Проследена е причинно-следствената връзка** между бързите темпове на индустриализация и депопулацията на селата. **Анализирани** са икономически, социални и демографски показатели чрез обработка на голям брой количествени

данни за изследвания период. На база на анализа са **изведени следните заключения:**

- Реорганизацията на стопанството на страната води до премахване на частната собственост върху средствата за производство (земя, селскостопански животни, техника и др.), а негативните ефекти от това политическо решение се проявяват десетилетия по-късно;
- Обхвата на индустриализацията на страната не е съобразен с природните, демографските и производствените й ресурси, което неизменно нанася тежки демографски, стопански, културни и социални поражения върху селските райони;
- Преформатирането на структурата и целите на индустрията и селското стопанство и насочването им в малко на брой и специфични производства оставя траен отпечатък върху развитието на двата отрасъла, чието проявление и негативни резултати „спъват“ развитието им и до днес. Политическите усилия за поддържане на единна планираща организация, ремоделират селското стопанство, поставяйки търсенето и предлагането в „инкубаторна среда“;
- Превръщането на селското стопанство в суровинен придатък на хранително-вкусовата и леката промишленост, както и бързото навлизане на обработваща техника и химизация в растениевъдството води до разрушаване структурата на почвите в много райони от страната и тяхното осоляване, оказвайки дълготраен отрицателен ефект върху голям брой екосистеми.

Чрез анализа на третия условно обособен период (1989 – 2018 г.) е завършено изследването на развитието на селските райони в нашата страна в исторически план. Обектите на анализ са идентични с изследваните в предходните два периода: държавна политика и управление, икономически, социални и демографски характеристики. Направени са следните **изследователски изводи:**

- Преминаването от планов към пазарно ориентиран модел на икономиката променя структурата и механизмите на стопанството на страната, оказвайки съществено влияние върху социално-икономическото развитие на селските райони;

- В геодемографско отношение изследвания период се характеризира с безпрецедентен темп на обезлюдяване на селата и влошена възрастова структура на населението в тях;
- Устойчивата тенденция на намаляване на населението в селските райони води до свиване на техния демографски, икономически и социален потенциал;
- Редуцирането броя на образователните институции в селските райони води до понижаване на качеството на образованието в селата поради затруднения достъп до образование. Ниският образователен ценз и липсата на адекватна образователна квалификация пък пряко влияят върху конкурентноспособността на трудовия пазар;
- Възстановяването на правото на собственост върху земеделските имоти поражда значителен по своята същност проблем – създава много на брой и малки по размер поземлени имоти. Проблем с потенциал за пораждане на отрицателни ефекти за дълъг период от време, не само за аграрния сектор, но и за икономиката на селските райони;
- В предприсъединителния период и последващите два програмни периода се наблюдава относителна институционална активност за целенасочено интервениране в посока подобряване жизнеспособността на селските райони и стопанствата; възстановяване, опазване и укрепване на екосистемите, свързани със селското и горското стопанство; насърчаване на ефективното използване на ресурсите и други мерки, катализиращи положителната промяна на статуквото в селските райони.

На база направения исторически анализ на развитието на селските райони са **идентифицирани** особеностите, с които се характеризират селските райони в Република България в наши дни, а именно:

- Обезлюдяване – тревожните стойности на основните демографски показатели през изследвания период: коефициент на раждаемост, коефициент на смъртност, естествен прираст и механично движение на населението показват, че е налице трайното и може би необратимо намаляване на числеността на селското население;

- Влошена възрастова структура – застаряването на населението и все по-малкия брой лица в трудово активна и фертилна възраст, живущи в селските райони в съчетание с липсата на икономическа, социална и културна

инфраструктура в малките населени места допълнително препятстват балансираното и устойчиво развитие на този вид райони;

- Непостоянство при воденето на държавна политика за развитие на селското стопанство и селските райони – промените в структурата и управлението на селското стопанство (основен поминък в селските райони) в изследваните три исторически периода оказват негативно влияние върху развитието на селските райони, демографската структура в тях и икономическото и социално развитие на населението им. Непоследователната държавна политика в областта на развитието на селските райони поражда несигурност в бизнес климата на тези райони, която има негативен ефект не само на регионално ниво, но и на национално;

- Ниска степен на диверсификация на селската икономика - глобализацията, икономическата либерализация и членството на страната ни в Европейския съюз са главните фактори за формиране на потребността от нова продуктова структура на селскостопанското производство, следователно и на нова посока в развитието на селските райони. Ограничените възможности за трудова заетост в селските райони и липсата на последователна държавна политика в тази посока за дълъг период от време, компрометира устойчивостта на селските райони и възпрепятства повишаването на жизнения стандарт на населението им.

Идентифицирани са и факторите, чието действие в най-голяма степен е допринесло за оформянето на характерните черти на селските райони днес. За целите на изследването те са обособени в две групи – вътрешни и външни. Към първите се отнасят утвърждаването на пазарен тип връзки между стопанските агенти в земеделието и хранителната промишленост и общото икономическо развитие, негативните демографски процеси, от части и процеса на раздържавяване на собствеността на голям брой предприятия, започнал в средата на 90-те години на миналия век и възстановяването на правото на собственост върху земеделските земи. Към втората група спадат: геополитическите процеси на Стария континент, бързия колапс на съществуващите до 1989 г. външни пазари, споразумението за асоцииране към Европейската икономическа общност и пълноправното членство в Европейския съюз от 2007 г.

В параграф 2 „*Сравнителен анализ на развитието на селските райони в Чехия, Словакия, Унгария и България*“ с цел надграждане на изследването на основните принципи, управленските подходи и значимостта на развитието на селските райони на държавите членки за цялостното развитие на Съюза, поместено в Глава Първа, е извършено сравнително изследване на развитието на селските райони в следните държави-членки на Европейския съюз: Чехия, Унгария, Словакия и България. Анализът се базира на изследване на: физически показатели на селските райони (население, площ, земеделски територии и др.); икономически показатели за селските райони (заетост, доходи на селскостопанските производители, БВП на човек от населението и др.); окрупняване на земеделските стопанства и финансов ресурс на националните ПРСР за периода 2014-2020 г.

Анализът на посочените показатели цели не само да **акцентира** върху съпоставимостта на избраните държави-членки по отношение на капацитета за развитие на селските райони, но и да очертае възможните причини да различията в постигнатите резултати.

Направени са следните обобщения, произтичащи от сравнителния анализ на развитието на селските райони в избраните четири държави-членки на Европейския съюз:

- Макар, че абсолютна идентичност не се откроява по нито един от анализиранияте показатели, изброените държави са най-близки по отношение на историческото развитие на селските райони, природно-географски особености, площ и население на селските райони и цени на селскостопанската продукция, в рамките на Европейския съюз;
- Сходствата по отношение на природно-географски, климатични и демографски ресурси на изследваните държави обаче не предполагат идентично развитие на селското стопанство, селските райони и жизненото равнище на населението в тях. Драматичните различия по отношение на основни показатели като: доходи на селскостопанските производители, продукция от селскостопанския сектор като процент от БВП и среден размер на земеделските стопанства показват, че макар и сходни по устройство и ресурсен капитал, изброените държави са избрали различни сфери на икономическия и социален живот на селските райони за насочване на

европейските средства и различен подход за реализиране на потенциала за развитие на този специфичен по своята същност вид райони, а именно: Чехия приоритизира мерките за комасация на земеделските земи, налагането на агроекологични мерки при земеползването им и стимулирането на развитието на малкия и среден бизнес в селските райони като подход за устойчивото им развитие, насочвайки средствата от националната си ПРСР в тази посока; Словакия пък насочва огромен финансов ресурс конкретно за развитие на малкия и среден бизнес в селските райони, което въздейства в посока диверсифициране на селската икономика. Инвестира средства и в затваряне на производствените вериги, което от своя страна повишава добавената стойност на произведените продукти; Унгария комбинира тези два подхода, инжектирайки финансов ресурс както за развитие на кръговата икономика, така и в посока развитие на биологичното земеделие, целяйки повишаване конкурентноспособността на своето селско стопанство; България залага на широк спектър от мерки при изпълнението на своята ПРСР (както в първия, така и във втория програмен период), насочени както към подобряване конкурентноспособността на селското си стопанство, така и към подобряване жизнения стандарт на населението в селските райони.

В края на обобщенията е **изразено мнение** на автора, че развитието на българските селски райони „догонва“ резултатите по основните показатели за устойчив и приобщаващ растеж на „старите страни-членки“ на Съюза.

В параграф 3 *„Анализ на „догонващото“ развитие на селските райони в България в контекста на европейската визия за интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж“*, изразеното авторово мнение в предходния параграф е аргументирано с резултати от изследване развитието на селските райони в България в контекста на европейската визия за интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж.

Детайлно са изследвани заложените в стратегията „Европа 2020“ пет водещи стратегически цели:

- Нивото на заетостта на населението на възраст 20-64 години да нарасне от 69% до поне 75%, включително чрез по-голямо участие на жените, по-възрастните работници и по-добрата интеграция на мигрантите в работната сила (**национална цел на България – 76%**);

- Инвестиране на 3% от БВП в научно-изследователска и развойна дейност (НИРД), като в същото време се отчита интензитетът на НИРД и иновациите **(национална цел на България – 1.5% от БВП);**
- Емисиите на въглероден диоксид да се намалят поне с 20% в сравнение с нивата от 90-те години; делът на възобновяемите енергийни източници в крайното енергийно потребление да нарасне до 20% **(национална цел на България – 16%),** а енергийната ефективност да се подобри с 20%;
- Делът на преждевременно напусналите училище ученици да се намали до 10% спрямо сегашните 15%; **(национална цел на България – 11%)** и същевременно да се увеличи делът на населението на възраст 30-34 години със завършено висше образование от 31% на 40% **(национална цел на България – 36%);**
- Броят на европейските граждани, които живеят под националните прагове на бедност, да бъде намален с 25% **(национална цел на България – 16% от броя на живеещите в бедност за 2008 г. или 260 000 души).**

Анализът показва, че по отношение на постигането на основните цели на Европейския съюз, заложили в стратегията „Европа 2020“ и предотвратяването и коригирането на макроикономическите дисбаланси на национално ниво, се отчита преизпълнение на заложените цели относно намаляване на емисиите на парникови газове и повишаването на дела на енергията от възобновяеми източници и напредък по отношение на енергийната ефективност. Като незадоволителни се определят постигнатите резултати по отношение на заложените цели на национално ниво относно заетостта, НИРД, преждевременното напускане на училище, висшето образование и бедността.

В контекста на анализа на въздействието от изпълнението на основните пет приоритета на Стратегията „Европа 2020“ върху селските райони в България са **изследвани** и допълващите приоритети, разписани в Националната стратегия за регионално развитие на Република България за периода 2012-2022 г.

Изразено е авторово мнение, че корекция на дефинираното като „догонващо“ развитие на селските райони може да се постигне чрез въвеждане на нов вид регионална политика, акцентираща върху балансираното социално и икономическо развитие на селските райони. Политика, целяща промяна на статуквото в две основни посоки. Първата е насочена към намаляване на

различията на регионално ниво. Тя може да се постигне, ако се пренасочат ресурси към териториалните единици с най-ниско равнище на развитие, т.е. към селските райони. Удачно би било тази насока да намери своето отражение в национална политика за развитие на селските райони. Втората пък е насочена към развитието на така наречените „центрове на растеж“, в периферията на които да се развият съпътстващи и подкрепящи производства с идеята те да спомогнат за развитието на целия район.

Успоредно със споменатите две основни посоки на развитие е **идентифицирана** и потребност от въвеждане на спешни мерки по отношение на:

- Повлияване на негативните демографски процеси в селските райони;
- Създаване и подпомагане развитието на клъстери и сдружения на производителите в съответните райони;
- Устойчиво управление на природните ресурси;
- Постигане на динамично, изпреварващо развитие на основата на внедряване на „добри практики“, дали положителни резултати в други европейски държави.

В резултат от извършения исторически и сравнителен анализ на развитието на селските райони в България, както и на база анализа на развитието на тези районите в контекста на европейската визия за интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж са очертани следните **авторови изводи към Глава Втора**:

1. Историческият анализ на развитието на селските райони в България за периода от Освобождението до наши дни, свидетелства за преминаването на страната през трите основни типа стопанска среда от традиционно през централно-планово до пазарно стопанство. Формирането на тези три типа стопанство и съответните преходи помежду им, несъмнено оставят своя уникален отпечатък върху облика и характерните особености на селските райони у нас. Развитието на селските райони в България е резултат не само от честите промените в структурата и управлението на селското стопанство, но и от липсата на целенасочена и устойчива във времето политика за протекция и развитие на необлагодетелстваните райони в страната.

2. В резултат от направеният исторически анализ открояваме следните характерни особености на селските райони в България:
- Обезлюдяване – налице е трайното и може би необратимо намаляване на числеността на селското население;
 - Влошена възрастова структура – наблюдава се динамично развиващ се процес на застаряването на населението в малките населени места през последните няколко десетилетия;
 - Ниска степен на диверсификация на селската икономика - продуктовата структура на селскостопанското производство към настоящия момент препятства демографското, икономическо, социално и културно развитие на тези райони.
3. Анализираният макроикономически показатели на селските райони в Република България в периода 1989 – 2018 г. показват, че тези райони „страдат“ от липса на почти всички видове ресурси: човешки, финансови, инфраструктурни, образователни, културни и др.
4. Сравнителният анализ на развитието на селските райони в Чехия, Словакия, Унгария и България показва, че сходствата по отношение на природно-географски, климатични и демографски ресурси на изследваните държави не предполагат идентично развитие на селското стопанство, селските райони и жизненото равнище на населението в тях. Драматичните различия по отношение на основни икономически показатели сочат, че макар и сходни по устройство и ресурсен капитал, изброените държави са избрали да интервенират върху различни сфери на икономическия и социален живот в селските райони, целяйки постигане на устойчивост при реализирането на потенциала им за развитие.
5. Селските райони в България са изправени не само пред предизвикателства като: растеж, заетост и устойчивост, но и пред реалната необходимост от „догонване“ на развитието на подобни по структура и устройство райони в рамките на Европейския съюз. Идентифицира се необходимост от въвеждане на нов вид регионална политика, целяща промяна на статуквото и справяне с негативните тенденции в селските райони на България.

Глава Трета е озаглавена „**Предпоставки и възможности за устойчиво развитие на селските райони в Република България**“ и включва три параграфа.

В **параграф 1 „Предизвикателства пред развитието на селските райони в Република България“** е извършен детайлен анализ на особеностите на селските райони в Република България с цел да се идентифицират функционалните дисбаланси – първопричина за статиката на процесите, катализиращи устойчивото развитие.

Детайлно са изследвани природните, икономическите, социалните и културните дадености на селските райони в страната, след което са разделени в две групи: силни и слаби страни на селските райони. Последователно са **разгледани** силните, а след това и слабите страни. На база на тях са дефинирани предизвикателствата и потенциала за устойчиво развитие, които те крият.

Като силни страни на селските райони в България са **окачествени**: почвеното разнообразие; хидроложката картина; растителното и животинско многообразие; капацитета на родната науно-изследователска и развойна дейност и природно-историческите забележителности в селските райони, а като слаби: липсата на целенасочена държавна политика за развитие на селските райони; недостатъчно развития капацитет за включване на местните общности при формиране на приоритети и вземане на решение на местно ниво; влошената структура на образованието; разпокъсаността на поземлената собственост; съществуващите проблеми пред предприемачеството и инвестиционната активност в селските райони; влошеното качество на инфраструктурата, както и това на културните услуги.

Анализът на силните и слабите страни на селските райони и селското стопанство в България **аргументира изразеното от автора мнение**, че развитието на селските райони в страната не кореспондира с основната цел на Общата селскостопанска политика на Европейския съюз, а именно: не подкрепя ефективно, многофункционално, устойчиво, конкурентоспособно и повсеместно развито селско стопанство, както и балансирано развити селски райони, чиито общности и ландшафти да се опазват като ценна част от европейското наследство.

В резултат от анализа на силните и слабите страни в развитието на селските райони в Република България е направен извода, че идентифицирането на

слабостите и открояването на препятствията пред устойчивото развитие на селските райони е почти толкова важно, колкото и намирането на управленски решения и разработването на иновативни подходи за развитие, базирани на акцент върху силните страни на тези райони и корекция на слабите.

В параграф 2 „*Предложения за осигуряване на устойчиво развитие на селските райони в Република България*“ са изложени конкретни алтернативни решения, съобразени със спецификата на силните и слабите страни на развитието на селските райони в Република България, с практиката на анализирани страни във Глава Втора: Чехия, Словакия и Унгария, както и с визията на Европейския съюз за интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж. Те целят преодоляване на дисбалансите в развитието на селските райони в страната и постигане на устойчивост на това развитие, чрез:

- Прилагане на териториално базиран интегриран подход по отношение на политиката за развитие на селските райони - подход, залагащ на пакет от „меки“ мерки, създаващи реални и осезаеми ефекти за местното население. По отношение на целевата ориентираност на този подход, са дефинирани следните основни мерки: повишаване на местния административен капацитет (чрез активно сътрудничество и обмяна на опит); практическа реализация на процеса на децентрализация; въвеждане и реално функциониране на мерки за самоконтрол и вътрешна оценка на дейностите на местно ниво на основата на получени резултати и въвеждане прилагането на добри практики, доказали резултатност. Чрез прилагането на този подход, частично или цялостно следва да се постигне кохерентност и синергия на политиките в различните стопански и социални сфери, кумулирайки по-силно въздействие и по-висока добавена стойност;
- Изработване и прилагане на инвестиционна програма за осигуряване на икономическа и социална стабилност на селските райони - инструментите на тази програма следва да се фокусират в две основни направления – инвестиции в инфраструктура и инвестиции в човешки капитал. Целта е постигане на интегритет в резултат на взаимодействието на основните фактори от икономиката, екологията, социалното и инфраструктурното развитие, които да спомогнат за постигането на балансирано и устойчиво развитие на селските райони, интервенирайки пряко върху проблеми като:

бързите темпове на обезлюдяване, застаряването на населението, ниските нива на заетост и високата безработица, слабо развитата икономика, ниските доходи, недоразвитата техническа и социално-битова инфраструктура и в същото време недооценен природен, социален и икономически потенциал на тези райони;

- Прилагане на мерки за въздействие върху негативните демографски тенденции в селските райони в Република България - Въвеждането на икономически стимули като: нулеви ставки на определени данъци, процентно намаление на лихвата по инвестиционни заеми, предоставяне на държавни терени за промишлено строителство и др., следва да подобрят микроклимата в селските райони. Прилагането на непопулярни мерки като освобождаване от данък върху недвижимите имоти и такса за битови отпадъци, за определен период от време, при раждане на второ/трето дете, на родители с постоянен адрес в населено място от селски район (населено място с под 30 хил. население) или освобождаване от такса за детска градина биха могли да възпрат бързите темпове на обезлюдяване в селските райони. Данъчните облекчения, в качеството си на материален стимул биха повлияли, макар и не толкова осезаемо, нагласите на млади семейства, които все по-често избират малките населени места в близост до агломерационен център за свой дом. В комбинация и с други материални и нематериални стимули, обаче ефектът би бил далеч по-осезаем;
- Прилагане на мерки за валоризиране на природно и културно наследство на селските райони – прилагането на мерки за развитие на природния и културен туризъм, както и за развитие на биоземеделieto в селските райони не само биха валоризирали потенциала на тези райони, но и биха довели до диверсифициране на икономиката им. Развитието на различните видове туризъм (природен, екологичен, селски, ловен, риболовен, приключенски, фестивален и др.) следва да кумулира по-висока брутна добавена стойност. Селските райони в България представляват територии с неизползван до сега потенциал за развитие на такива видове туризъм, съчетаващи уникални природни забележителности и културно-историческо наследство, предлагащи рекреационна среда, съответстваща

на съвременните изисквания по отношение на комуникационна свързаност. В районите, които не разполагат с природни, културни и исторически забележителности, приоритетно би могло да се интервенира в сферата на биоземеделието;

- Реализиране на изменения и допълнения на националното законодателството, пряко или косвено свързано с развитието на селските райони в Република България – идентифицирана е необходимост от изменения и допълнения на конкретни нормативни актове: Закона за местното самоуправление и местната администрация (ЗМСМА); Закона за собствеността и ползването на земеделските земи (ЗСПЗЗ) и Закон за насърчаване на инвестициите (ЗНИ), като и на някои нормативни актове, косвено свързани с развитието на селските райони. Промените в изброените нормативни актове е необходимо да бъдат насочени към правно регламентиране на процесите по управление и контрол на социалното и икономическо развитие на селските райони.

Изразено е авторово мнение, че практическата реализация на предложените мерки би довело до намаляване на неравенствата в социално-икономическото развитие на районите (градски и селски), следователно и до преодоляване на голяма част от проблемите в периферните и изостанали селски райони в страната.

Представени са следните **авторови изводи към Глава Трета**:

1. Концепцията за „устойчивото развитие“ е присъща по-скоро на земеделието и дейностите в него, тъй като от неговата конкурентоспособност, екологична съобразност и социална отговорност, зависи до голяма степен нивото на жизнен стандарт както на производителите, така и на потребителите на земеделски продукти. Следователно, взаимовръзката между земеделските дейности, икономиката и екологията е в основата на устойчивото развитие не само на самия сектор, но и на селските райони, в които той е основен отрасъл;
2. Идентифицирането на слабостите и открояването на препятствията пред устойчивото развитие на селските райони е почти толкова важно, колкото и

намирането на управленски решения и разработването на иновативни подходи за развитие, базирани на силните страни на тези райони;

3. Устойчивото развитие на селските райони е обвързано с необходимостта от териториално базиран интегриран подход по отношение на политиката за развитие на селските райони. Подход, залагащ на пакет от „меки“ мерки, създаващи реални и осезаеми ефекти за местното население;
4. Индикира се потребността от изработване на национален стратегически план за развитие на селските райони – актуален към днешна дата или поне на целенасочена инвестиционна програма в подкрепа на развитието на селските райони, която да се реализира паралелно с оперативните програми, генерирайки положителни кумулативни резултати за изоставащите в своето социално, демографско, културно и икономическо развитие райони;
5. Задълбочаващите се диспропорции в демографското развитие в урбанизираните и слабо-урбанизирани райони на страната, все по-осезаемо поставят последните в неизгодна позиция, а негативното отражение на отрицателния прираст на населението неизменно влияе върху всички аспекти на обществения живот. Предложените от нас непопулярни мерки като данъчни облекчения за местното население и стимулиране на инвестиционната активност в малките населени места биха дали положително отражение върху задълбочаващият се проблем с обезлюдяването на селските райони;
6. Наличният ресурсен потенциал в селските райони е напълно достатъчен като основа за диверсифициране на икономиката в по-голямата част от селските райони, но се нуждае от въвеждане на управленски практики и съответно от инвестиции в сферата на туризма, биоземеделieto, маркетинга и промотирането на уникални природни характеристики и др. алтернативни варианти за валоризиране на природния потенциал на тези райони;
7. Устойчивото и балансирано развитие на селските райони е невъзможно без извършването на законодателни промени в редица нормативни актове.

Заклучение

Направения преглед на идеите за развитие на селските райони в световен мащаб, сравнителния анализ на развитието на подобни райони в Чехия, Словакия и Унгария и историческия обзор на развитието на селските райони в България дават основание да заключим, че са на лице функционални дисбаланси в развитието на селските райони в Република България. Въпреки това, ресурсният потенциал на селските райони в страната осигурява възможности за диверсифициране на икономиката в тези райони, но с оглед постигането на устойчиво развитие, кореспондиращо с визията на Европейския съюз, страната ни следва да въведе управленски модел за развитие на селските райони и приоритетно да инвестира в сфери като: социална инфраструктура, изграждане на механизми за екосистемни услуги, биоземеделие, природен и културно-събитен туризъм и др.

В следствие от разработването на дисертационния труд са постигнати следните **резултати**:

- **Изяснени** са същността, обхвата и приложното поле на понятията „район“ и „селски“ и е направено ясно разграничение между тях и други близки по значение понятия, често използвани в специализираната литература по темата;
- **Проследено** е развитието на основните научни теории за развитието на селските райони, етапите през които преминава това развитие и факторите които оказват влияние върху него;
- **Дефинирани** са принципите, практиките и механизмите при управлението на селските райони;
- **Детайлно са представени** целите и приоритетите на Общата селскостопанска политика в различни времеви периоди и как тези цели и приоритети дефинират посоката на развитие на селските райони в Общността;
- В следствие от извършения детайлен исторически анализ на развитието на селските райони в България са **открити** някои специфичните характеристики на този вид райони;

- **Изследвана** е ролята и влиянието на промените в структурата и управлението на хоризонталните и секторните политики в България върху развитието на селските райони;
- **Подчертан** е негативният ефект от дългогодишното negliжиране на проблемите в селските райони и статуквото в развитието им върху балансираното и устойчиво развитие на страната;
- В следствие от извършения сравнителен анализ на развитието на селските райони в други страни-членки на Европейския съюз са **изследвани и оценени** няколко на брой европейски модела за реализиране потенциала на селските райони;
- **Изследвани** са диспропорциите в развитието на селските и градските райони в Република България;
- **Отправени** са препоръки за прилагане на „добри практики“, дали резултатност в други държави, чрез адаптирането им към местните специфики на селските райони в Република България;
- **Предложени** са конкретни алтернативни мерки за преодоляване на дисбалансите в развитието на селските райони в страната и реализиране на потенциалът им за устойчиво и балансирано развитие.

Постигнатите резултати от дисертационния труд потвърждават заявената теза като налага извода, че ресурсният потенциал на селските райони в Република България осигурява възможности за диверсифициране на икономиката в тези райони, но с оглед постигането на устойчиво развитие, кореспондиращо с визията на Европейския съюз, страната ни следва да въведе управленски модел за развитие на селските райони и приоритетно да инвестира в сфери като: социална инфраструктура, изграждане на механизми за екосистемни услуги, биоземеделие, природен и културно-събитиен туризъм и др.

Предложените алтернативни мерки, както и отправените препоръки за прилагане на „добри практики“ придават **практико-приложна насоченост** на дисертационния труд, което го превръща в подходящ източник на решения, които биха могли да се използват от държавната администрация при осъществяването на текущи и бъдещи дейности в областта на развитието на селските райони.

III. НАУЧНИ И ПРАКТИКО-ПРИЛОЖНИ ПРИНОСИ НА ТРУДА

В дисертационният труд са идентифицирани основните характеристики, функционалните дисбаланси и потенциала за развитие на селските райони в Република България в контекста на членството и в Европейския съюз. Съдържанието на дисертационното изследване предоставя възможност отправените конкретни предложения за валоризиране потенциала на селските райони и предложените авторови идеи да се приложат на практика от политическите елити, специалисти в областта на управлението на селските райони, експерти от Министерския съвет, Министерство на земеделието, храните и горите, местната власт, неправителствения сектор и др.

В дисертационният труд коректно се посочват значими разработки на изтъкнати български и чуждестранни автори, изследвали развитието на селските райони, както и принципите, механизмите и спецификите на това развитие.

Основните приносни моменти в дисертационния труд могат да се обособят в две групи: научни приноси и практико-приложни приноси. Те са както следва:

• Научни приноси

1. Предложено е **авторово работно определение** на понятието „селски район“, което характеризира сравнително точно обхвата и спецификите на селските райони в Република България. Работното определение е формулирано в следствие от детайлен преглед на научна литература по темата, както и в резултат на извършено авторово изследване на конкретни макроикономически показатели за селските райони в Република България;
2. Предложено е **авторово работно определение**, което характеризира развитието на селските райони като процес, чието протичане зависи както от редица константни фактори като: географско местоположение, климат, природни ресурси и др., така и от множество интервенционни такива. В предложеното работно определение устойчивостта при развитието на селските райони се детерминира от характеристики като: потенциал за съпротива, стабилност, степен на диверсификация, приемственост и продуктивност;
3. Предложена е **авторова формулировка на нов принцип**, отнасящ се до развитието на селските райони на местно ниво, условно наречен

„Моделиране“. Същността му касае взаимстване на вече дали резултат модели, съобразени с вектори като географско положение, климат, икономически показатели на района, човешки ресурси и др. и внедряването им на практики. Принципът цели постигане на положителни резултати без загуба на ценни ресурси за планиране, тестване и оценка.

• **Практико-приложни приноси**

1. Направено е **предложение за прилагане на териториално базиран интегриран подход** по отношение на политиката за развитие на селските райони. Идентифицирани са конкретни мерки: повишаване на местния административен капацитет (чрез активно сътрудничество и обмяна на опит); практическа реализация на процеса на децентрализация; въвеждане и реално функциониране на мерки за самоконтрол и вътрешна оценка на дейностите на местно ниво на основата на получени резултати и въвеждане прилагането на добри практики, доказали резултатност. Чрез прилагането на този подход, частично или цялостно следва да се постигне кохерентност и синергия на политиките в различните стопански и социални сфери, кумулирайки по-силно въздействие и по-висока добавена стойност;
2. Направено е **предложение за изработване и прилагане на инвестиционна програма** за осигуряване на икономическа и социална стабилност на селските райони с два основни приоритета: инвестиции в инфраструктура и инвестиции в човешки капитал. По този начин ще се интервенира пряко върху основните проблемни области в селските райони: бързите темпове на обезлюдяване; застаряване на населението; ниските нива на заетост и високата безработица; слабо развитата икономика; ниските доходи и недоразвитата техническа и социално-битова инфраструктура.
3. Направено е **предложение за прилагане на алтернативни мерки за въздействие върху негативните демографски тенденции** в селските райони в Република България. Предложено е въвеждането на икономически стимули като: освобождаване от данък върху недвижимите имоти и такса за битови отпадъци при раждане на второ/трето дете, на родители с постоянен адрес в населено място от селски район; освобождаване от такса за детска

градина; процентно намаление на лихвата по инвестиционни заеми за инвестиции в селски район; предоставяне на държавни терени за промишлено строителство в селски район и др.

4. Направено е **предложение за приоритетно развитие на природния и културен туризъм и биоземеделие** в селските райони на страната. Идентифициран е ресурсен потенциал за развитието на различните видове туризъм (природен, екологичен, селски, ловен, риболовен, приключенски, фестивален и др.), кумулиращи по-висока брутна добавена стойност и способстващи за диверсифициране на икономиката на селските райони. За районите, които не разполагат с природни, културни и исторически забележителности е предложено приоритетно интервениране в сферата на биоземеделието.
5. Направено е **предложение за реализиране на изменения и допълнения на националното законодателството**, пряко или косвено свързано с развитието на селските райони в Република България. Идентифицирана е необходимост от изменения и допълнения на конкретни нормативни актове, насочени към премахването на някои нормативни пречки, които възпрепятстват окрупняването на поземлените имоти и инвестициите в селските райони, утежняват планирането и управлението на територията, спъват развитието на процеса на сдружаване на местните власти и демотивират гражданското участие в процесите, касаещи развитието на селските райони.

IV. ПУБЛИКАЦИИ, СВЪРЗАНИ С ДИСЕРТАЦИОННОТО ИЗСЛЕДВАНЕ

1. Банкова, В., „Обезлюдяването на българското село и Програмата за развитие на селските райони 2007- 2013“, Годишник на Департамент „Публична администрация“ на Нов български университет (НБУ), Том 8, ISSN 1313-476, м. октомври 2013 г. – 18 стр. (научна статия).
Статията е публикувана и в сайта на Департамент „Публична администрация“ на НБУ, достъпна на интернет адрес:
http://ebox.nbu.bg/pa2013/4_V.Bankova.pdf
2. Банкова-Борисова, В., „Новата визия за развитие на селските райони в Република България“, Годишник на Департамент „Публична администрация“ на Нов български университет (НБУ), Том 9, ISSN 1313-476, м. октомври 2014 г. – 11 стр. (научна статия).
Статията е публикувана и в сайта на Департамент „Публична администрация“ на НБУ, достъпна на интернет адрес:
http://ebox.nbu.bg/pa2014/4_V.Bankova.pdf
3. Банкова, В., „Развитие на селските райони в България в периода от Освобождението до наши дни“, Годишник на Департамент „Администрация и управление“ на Нов български университет (НБУ), Том 4, ISSN 2603-297X, м. октомври 2019 г. – 22 стр. (научна студия).
Студията е публикувана и в сайта на Централна и Източноевропейска онлайн библиотека, достъпна на интернет адрес:
<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=828458>